

DISKUSE O NARATIVISMU

Prostřednictvím příspěvku Jana Horského a Jakuba Češky redakce časopisu *Dějiny – teorie – kritika* otvírá diskusi na téma narativismu a narativistické kritiky dějepisectví. Rádi bychom touto cestou vyvolaly debatu, která by vedla k hlubšímu promýšlení podob historického vyprávění, s důrazem na interdisciplinární přístup na pomezí historie a literární vědy.

With the contribution of Jan Horský and Jakub Češka, the editors of the journal *Dějiny – teorie – kritika* open a discussion of the issue of narrativism and narrativist criticism of historiography. In doing so, we would like to provoke a debate that would lead to a deeper reflection about the forms of historical narration with emphasis on interdisciplinary approach on the border between history and literary science.

Keywords: narrativism, Frank Ankersmit, literary theory

NARATIVISTICKÁ KRITIKA DĚJEPISECTVÍ A ROZHRANÍ MEZI HISTORIOGRAFIÍ A (PŘÍRODNÍ) VĚDOU A MEZI DĚJEPISNOU KONSTRUKCÍ A LITERÁRNÍ FIKCÍ

Jan Horský

Jan Horský (*1963), působí na Fakultě humanitních studií UK, Honza.Horsky@seznam.cz

V květnu roku 2012 proběhla, zejména díky iniciativě Juraje Šucha, na Fakultě humanitních studií UK v Praze debata slovenských a českých badatelů o povaze a důsledcích přítomnosti narativních operací v různých (nejen humanitních) vědách.¹ Na tomto místě bych chtěl pouze, jako možný vstup do dalších diskusí,

1 Některé příspěvky a závěry z těchto diskusí jsou obsaženy v publikaci JAN HORSKÝ, JURAJ ŠUCH (edd.), *Narace a (živá) realita*, Praha 2012.

doplnit několika poznámkami to, co jsem se snažil podrobněji argumentovat v této debatě.² Otázkou bych zde chtěl učinit to, zda nás narativistická kritika dějepisectví opravňuje se domnívat, že kvůli přítomnosti „zápletky“, „metaforických reprezentací“ a „narativní interpretace“ v dějepisectví existuje ostré rozhraní mezi historickou vědou (popřípadě jen dějepisectvím) na jedné a ostatními vědami na straně druhé. S tím souvisí i problematika libovolnosti či určité kontrolovatelnosti historiografických narativních interpretací. Další otázka zní, do jaké míry lze jednoznačně stanovit rozmezí mezi historiografickou konstrukcí („faktu“ či „obrazu dějin“) a literární fikcí.

* * *

Již před více než sto lety se, alespoň v německém myšlenkovém prostředí, rozplynula představa ontické spojitosti, reálné kontinuity dějinného procesu, která byla spojena zejména s německým idealismem (Hegelův vliv na Droysena či Rankea), ale měla i svoji „materialistickou“ podobu (Marx). V noetických a metodologických kritikách byla kolem roku 1900 opuštěna představa o možnosti ontologického založení historické metody (jak ukazuje Josef Meran) a kontinuita dějinného procesu se začala vykládat buď jako ne sice daná sama o sobě, přece však jsoucí v tom smyslu a potud, pokud je konstituována rozuměním (v rámci „historického vědomí“) či jednáním dějinných aktérů; nebo jako badatelsky konstruovaná, a to sice buď pomocí teorií (dějinné) procesuality, nebo vyprávěním (jak jednotlivé možnosti rozvrhuje Thomas Prüfer).³ Zároveň se začal združňovat principiální rozdíl, ne-li až propast, mezi logickou soudržností (kauzálních či tzv. genetických) teorií procesů (například Max Weber) či literární souvislosti narací (například Frank Ankersmit) na jedné straně a reálnou povahou dějů a změn na straně druhé.⁴ Kromě možností, které uvádí Prüfer, by možná šlo ještě

2 JAN HORSKÝ, *Teorie a narace (typy a zápletky) – příkré protiklady nebo postupující se kategorie?*, in: *Narace a (živá) realita*, s. 9–27.

3 JOSEF MERAN, *Historische Methode oder Methoden in der Historie? Eine Frage im Lichte der Methodologieschichte*, in: *Historische Methode*, (edd.) Christian Meier, Jörn Rüsen, München 1988, s. 114–129; THOMAS PRÜFER, *Kontinuität/Wandel*, in: *Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Grundbegriffe*, (ed.) Stefan Jordan, Stuttgart 2002, s. 187–190.

4 MAX WEBER, *Die „Objektivität“ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis*, *Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik* 19/1904, s. 22–87, citováno ze s. 77–78. Max Weber varuje před vzájemným zaměňováním „teorie a dějin“. Zároveň poukazuje na to, že se tato chyba někdy děje při „genetických klasifikacích“. V duchu svého nominalismu Weber od sebe důsledně odlišuje „logické uspořádání pojmů“, tzn. ideálních typů na straně jedné a na straně druhé „empirické uspořádání toho, co je pojmy pojednáváno“, v čase, prostoru a v příčinné spojitosti. Z prvního (z logické

jako další prostředek, jímž je z pohledu aktérského prožívání světa konstituována či konstruována dějinná kontinuita, uvažovat „paměť“ (ať již v pojetí Norově či Assmannových, jak bude ještě níže zmíněno). Historicko-vědní bádání probíhá v situaci, která již je nějak strukturovaná, orientovaná, co do specifické konfigurace jednotlivých „míst paměti“,⁵ která má svůj ozvuk v „obrazech dějin“ a v nich obsažených „symbolických centrech“, jak o tom uvažuje například Miloš Havelka.⁶ Tato, z hlediska kriticko-analytické historiografie, mimovědní obsažnost

souvislosti ideálně-typicky konstituovaných pojmů) nelze deduktivně vyvozovat povahu druhého, totiž obsah a povahu určité vrstvy, části či segmentu sociokulturní skutečnosti tak, jak „historicky“, tzn. ve Weberově terminologii „empiricky“, tj. skutečně, onticky, byla, je, natož jak bude. *Logická koherence* teorie nějaké procesuální proměny neříká nic, a to ani kdyby tato teorie byla adekvátním vysvětlením vůči určité množině „jevů“ rozmanitě rozmístěných podle časové osy, o skutečné, ontické kontinuitě (dějové souvislosti, spojitosti) příslušného, touto teorií popisovaného procesu. Vzhledem k tomu, co uvádím níže, je zde třeba pouze poznamenat, že Weber by se v tomto bodě vlastně příliš nelišil od Ankersmita (s nímž má společné i nominalistické stanovisko), neboť i Ankersmit zdůrazňuje principiální rozdíl mezi „narativní interpretací“ a skutečnou spojitostí dějů, jevů či, jak říká, „faktů“, pomocí narace v historikově interpretaci pospojovaných. Dále že se v této poznámce zmíněná problematika týká i toho, co je níže zmíněno v diskusi s Ivanem Jančovičem.

5 V tomto textu se nechci soustavně věnovat problematice „paměti“. Odkazují proto jen na některé přehledové práce, hodnotící vývoj dějepisické diskuse o ni, resp. na některé vybrané studie. Jak říká Pierre Nora, „místa paměti“ (*lieux des mémoires*) zabraňují kolektivní paměti v jejím vlastním úpadku, v tom, aby se nepřeměnila v prosté dějiny – srov. HARTMUT BERGENTHUM, *Geschichtswissenschaft und Erinnerungskulturen. Bemerkungen zur neuen Theoriedebatte*, in: *Erinnerung, Gedächtnis, Wissen. Studien zur kulturwissenschaftlichen Gedächtnisforschung*, (ed.) Günter Oesterle, Göttingen 2005, s. 121–162, zejména s. 126.

6 MILOŠ HAVELKA, *Dějiny a smysl. Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895–1989*, Praha 2001, zejména s. 13–18; V pojetí Miloše Havelky jsou „symbolická centra“ součástí „obrazu dějin“. „Historická individua (události, osobnosti a jejich jednání, hodnotové vzorce chování apod.) působí tím intenzivněji, čím více jsou zobrazitelná právě jako ‚symbolická centra‘ a v čím větší míře se (v této podobě) mohou stát součástí určitého obrazu dějin, v němž jsou případně podporována kolaborací s jinými ‚symbolickými centry‘“ (s. 11). Pojem „symbolického centra“ konstituuje Havelka coby analytickou kategorii na základě Rickertových úvah o „historických centrech“ a Cassirerovy teorie „symbolického formování“. Koncept „symbolického centra“ tak dovoluje „upozornit na zvláštnost ‚vnímání‘ historických událostí, totiž že mohou být (a často jsou) naplňovány symbolickými významy, které jim historicky neodpovídají, a že se jejich zvláštní konstelace stávají výraznou kulturní charakteristikou doby a jejich ideologií“ (s. 17). „Obrazy dějin“ jsou „konstrukcemi“, které „se z historického poznání odvozují“, nejsou však jeho bezpodmínečně nutným vyústěním. Havelka odlišuje a svým způsobem i vůči sobě jako polaritní klade „úsilí o tvorbu obrazů dějin a legitimizační ambice historiografie“ a „úsilí, ‚aby bylo dějepisectví pokud možno nezaujatým bádáním‘“ (s. 14). Přítomnost „symbolických center“ a „obrazů dějin“ v našem uvažování o minulosti není jisté bez vlivu na historicko-vědní bádání, avšak zároveň není ani vůči němu determinující. Vůči „symbolickému centru“ se nabízí otázka, jsou-li jeho složky a jejich podoby historicky odpo-

„paměti“, ať již budeme „paměť“ chápat jako protiklad „dějin“, či ji pojednáme jako jeden z modů „kultury vzpomínání“ (vedle historické vědy), může být tím, co ještě před každým teoretickým analyzováním procesuality či ještě před každým vysvětlujícím (interpretujícím) vyprávěním již zakládá jakousi samozřejmost představy dějinné kontinuity. V tomto ohledu je zajímavý například Assmannův koncept „kulturní paměti“ a „konektivní struktury“ kultury (tyto pojmy však na tomto místě nechám nepojednané).⁷

Nabízí se zde tázání se po povaze vztahu dějepiseckých, ať již teoretických, či narativních konstrukcí (velkých dějinných) procesů k samotné skutečnosti. Je zcela arbitrární? Pokud ne, tak co jej činí nelibovolným? Dále se naskytá otáz-

vidající, vůči „obrazu dějin“ se jako jeho protiklad nabízí „samotný průběh dějin“ (s. 14, 17). Není tím ale zároveň řečeno, že by otázka poměru „center“ a „obrazů“ k minulé skutečnosti byla řešitelná jednoznačně. K vymezení pojmu „symbolické centrum“ dále srov. MILOŠ HAVELKA (ed.), *Sporo smysl českých dějin*, díl 2: 1938–1989. *Posuny a akcenty české otázky*, Praha 2006, zejména s. 10–11

- 7 JAN ASSMANN, *Gedächtnis*, in: Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Grundbegriffe, s. 97–101. V německé historické vědě se pracuje běžně s pojmy „Gedächtnis“ a „Erinnerung“, jejich užívání se někdy ne zcela kryje s užíváním českých termínů „paměť“ a „vzpomínání“. Paměť je schopnost uchovat zažitá a naučené, avšak také schopnost zapomínat, aby bylo možné přijmout nové. Vzpomínání je akt uvědomování si toho, co je v paměti uloženo (s. 97). Jan Assmann rozlišuje dva základní způsoby vzájemné konfigurace kategorií „dějiny“ a „paměť“. Prvý chápe „paměť“ jako kategorii zahrnující různé způsoby vztahu k minulosti včetně historiografie, tzn. paměť je širší pojem, zahrnující i historickou vědu. Ta je v této perspektivě viděna specifickou formou „sociální“ či „kolektivní paměti“ (s. 97–98). Druhý způsob představuje chápání „paměti“ jako protipólu „dějin“ (zde ve smyslu pojetí, [re]konstrukce obrazu, nikoli ve smyslu minulé skutečnosti), resp. historické vědy. Kritérium rozlišení mezi „dějinami“ coby doménou historické vědy a „paměti“ může být kupříkladu dáno generačně a časově: pole působnosti historické vědy začíná tam, kde „minulost již není „obydlená“, tzn. již se k ní nevztahuje kolektivní paměť nějaké žijící skupiny lidí“ (Assman jako příklad uvádí postup, který zvolil Yosef Hayim Yerusalhmi). Strikttnost polarity „paměť“ – „dějiny“ tak lze zmírnit tím, co nastiňuje Aleida Assmann, která převádí rozdíl mezi „paměti“ a „historickým výzkumem“ na rozdíl mezi funkcionální a uloženou pamětí (Funktion-Gedächtnis a Speicher-Gedächtnis) – J. ASSMANN, *Gedächtnis*, s. 100, které považuje za „dva způsoby vzpomínání“ – srov. H. BERGENTHUM, *Geschichtswissenschaft und Erinnerungskulturen*, s. 126–127. Nevylučuje to však Norovo mínění, že „paměť“ je jevem stále aktuálním, afektivním, orientujícím vzpomínání k sakrálnu, kdežto „dějiny“ jsou reprezentací minulosti, podporují analýzu a kritickou argumentaci, jsou odkouzlením, měly by být objektivní a neutrální. Z mnoha dalších titulů srov. JAN ASSMANN, *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*, Praha 2001; MILOŠ HAVELKA, *Ideje – dějiny – společnost. Studie k historické sociologii vědění*, Brno 2010, s. 136–150; RADMILA ŠVARÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, *O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Současná bádání v paměťových studii*, *Dějiny – teorie – kritika* 4/2007, s. 232–253; ZDENĚK VAŠÍČEK, FRANÇOISE MAYER, *Minulost a současnost, paměť a dějiny*, Brno 2008, zejména s. 153–185.

ka, zda to, pokud by se prokázala značná rozvolněnost vazby mezi dějepisnými konstrukcemi a skutečností a pokud by se ukázala literární, metaforická povaha těchto konstrukcí, zakládá principiální rozdíl mezi dějepiscetvím a (přírodními) vědami? V následujících několika odstavcích chci jen letmo načrtnout několik problémů, které v souvislosti s těmito otázkami vystupují. Ryze pracovní tak učiním v podobě stručného komentáře k některým z tezí, které uveřejnil Frank Ankersmit v roce 1994 v textu *Six Theses of Narrativist Philosophy of History*.

Miloš Havelka, na něž zde můžeme ještě jednou odkázat, klade otázku, „zda je vůbec možné“, aby se „obrazy dějin“ „považovaly za historicky správné či nesprávné, tedy do jaké míry je možné jejich správnost či nesprávnost vyvozovat ze samotného průběhu dějin, případně do jaké míry při jejich konstrukci „působí nadhistorické anebo jen v přítomnosti platné normy a hodnoty“.⁸ Kromě této jejich kulturní či hodnotové podmíněnosti je třeba vzít v potaz tu okolnost, že to jsou právě „obrazy“ dějin. Tato skutečnost má značný význam v Ankersmitových úvahách.

Frank Ankersmit odlišuje „historický výzkum“ (jenž vede k „tvrzením“, která mají povahu popisů, *referujících* o jednotlivých objektech) a „historické psaní“ (*historical writing* – „psaní o dějinách“, jež má povahu *narativních interpretací*, které nereferejí, ale jsou *reprezentacemi* fungujícími na způsob metafor). „Reprezentace“ („narativní interpretace“) jsou podle Ankersmita, jak upozorňuje Juraj Šuch, „v podstatě nestabilní“, neboť v nich obsažená tvrzení, byť mají povahu referencí vztažených k objektům, nabízejí v této své pozici rozmanité významy. Narativní jazyk (narativních interpretací, reprezentací) je vůči samotné minulosti autonomním. To však „neznamená, že by narativní interpretace měly být arbitrární“, říká Ankersmit. Kategorie „narativní interpretace“ u něj plní tutéž úlohu, jaká v Havelkově výkladu připadá kategorii „obraz dějin“. „Fakta“ podle Ankersmita nemohou nikdy „narativní interpretaci“ determinovat, mohou být jen případným argumentem v její prospěch, resp. neprospěch. Narativní interpretace nejsou vůči minulosti (skutečnosti) arbitrární (libovolné) pouze potud, že lze posuzovat jejich „dosah“ (*scope*). Ankersmit jím míní „diskrepanci mezi (doslovným) významem individuálních tvrzení historické narace (pokud jsou brány zvlášť) a (metaforickým) významem historických narácí (pokud jsou brány ve své celistvosti)“. Dosah je něčím, co přesahuje pouhé shromáždění jednotlivých (faktických) tvrzení. „Soubor nahodile promíšených tvrzení nemá

dosah,“ říká Ankersmit a dodává: „Historická narace je historickou narací jen do té míry, v níž (metaforický) význam historické narace ve své totalitě transcenduje (doslovný) význam sumy jejích individuálních tvrzení.“ Dosah určité narativní interpretace lze posuzovat jedině tehdy, je-li k dispozici alespoň jedna konkurující narativní interpretace.⁹

Přece však zůstává otázkou, co představuje (co vytváří), havelkovsky řečeno, fólii, na níž se vyjeví ona *míra* (tj. dosah – *scope*), kterou metaforický význam historické narace *transcenduje* doslovné významy v ní obsažených dílčích tvrzení. Ankersmit nabízí jakousi, řekněme, dvojstupňovou koncepci. Je zde „autonomie narativního jazyka“. S odvoláním na ni platí, že diskuse o krizi 17. století „není diskusí o skutečné minulosti, ale o narativních interpretacích minulosti“ (Ankersmitova teze 4.5.). Nelze se ptát na příčiny těchto narativních či historických interpretací. Ten, kdo se na ně ptá, domáhá se vlastně jen „důraznější interpretace“ (Ankersmitova teze 4.8.). Narativní interpretace mohou mít (většinou však nemají) svá vlastní jména, například obecná krize 17. století, studená válka apod. (Ankersmitova teze 4.7.). Tato vlastní jména později Ankersmit označuje jako „narativní substance“.¹⁰

Je zde ale i oblast „tvrzení“, v níž můžeme mít co do činění s „doslovnými významy“, které vyžadují, na rozdíl od reprezentací, které jsou v tomto ohledu, jak výše řečeno, právě nestabilní, „stabilní vztah mezi jazykem a realitou“ (Ankersmitova teze 5.1.2.). Těto dvojstupňovosti odpovídá i představa, že „jméno“ určité narativní interpretace „odkazuje k tvrzením [této] narativní interpretace a v těchto tvrzeních se odkazuje na samotnou historickou realitu“ (Ankersmitova teze 4.7.3.).¹¹

9 FRANK R. ANKERSMIT, *Six Theses of Narrativist Philosophy of History*, in: *History and Tropology. The Rise and Fall of Metaphor*, Berkeley 1994, s. 33–43; TÝŽ, *Šesť téz o naratívnej filozofii histórie*, in: *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejin*, (edd.) Rastislav Kozíak, Juraj Šuch, Eugen Zeleňák, Bratislava 2009, zejména s. 172, 176, 178–179; jde o Ankersmitovy teze 2.1., 2.1.1., 2.1.2., 4.6., 4.6.1., 4.7., 4.7.3., 5.2., 5.2.1., 5.3., 5.3.1., 5.3.2., 5.4.; JURAJ ŠUCH, *Narativný konštruktivizmus Haydena Whita a Franka Ankersmita*, Ostrava 2010, s. 178.

10 F. R. ANKERSMIT, *Šesť téz*, s. 176–177; jde o teze 4.5., 4.7., 4.8. Výklad o „narativních substancích“ srov. TÝŽ, *The Linguistic Turn: Literary Theory and Historical Theory*, in: *Historical Representation*, Stanford 2001, s. 29–74; TÝŽ, *Obrat k jazyku: Literárna teória a teória histórie*, in: *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejin*, s. 183–228. V následujícím textu se při citacích opírám o tyto slovenské překlady. Zde k „narativní substanci“ zejména s. 210. Dále srov. KAREL ŠIMA, *Velké vyprávění o lingvistickém obratu v teorii dějin a malý příběh české historiografie*, in: *Paralely, průsečíky, mimo-běžky. Teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století*, (edd.) Lucie Storchová, Jan Horský, Ústí nad Labem 2009, s. 67–94, zejména s. 80–81.

11 F. R. ANKERSMIT, *Šesť téz*, s. 165 a 178; jde o teze 4.7.3; 5.1.2.

Řekněme, že by se míra, s níž transcenduje metaforický význam narace sumy faktických v ní obsažených tvrzení, zračila pouze na fólii konkurujících narativních interpretací. Jednotlivé narativní interpretace jako takové jsou však vůči sobě souřadné. Je pak otázkou, čím by bylo způsobeno, že by nebyly ryze arbitrární. Nabízí se pak kupříkladu jako jedna z možností otázka, zda by onu fólii nemohly představovat (aktuálně vyvolatelné) obsahy (kolektivní, skupinové, resp. kulturní) paměti (ať již v pojetí Halbwachsové či Norové, popřípadě Assmannových)? Tato „paměť“ je, berme to z definice, alespoň zčásti odlišná od sumy „faktů“ či „tvrzení“, kterou poskytuje historická věda.

Bylo by však možné sledovat i výkladovou linii, která by patrně více korespondovala s Ankersmitovou „střední pozicí“, a tuto fólii spatřovat (mimo jiné) v sumě faktických tvrzení. Mohlo by se na prvý pohled zdát, že nearbitrárnost narativních interpretací by znamenala jakousi blízkost historické narace sumě faktických tvrzení. Avšak u Ankersmita platí pravý opak: „Nejlepší historická narace je nejmetaforičtější historická narace, historická narace s největším dosahem“ (Ankersmitova teze 5.3.). To by ale měla být narativní interpretace s největší diskrepancí mezi svým metaforickým významem a doslovnými významy dílčích faktických tvrzení. Je snad samozřejmé, a tudíž i nadbytečné dodávat, že by tím Ankersmit nemínil, že je to taková, vůči které lze uvést více „faktů“ jako protiargumentů než proti ostatním jí konkurujícím naracím. Takže patrně ani tato clona sumy faktických tvrzení nebude onou fólií, na níž se zračí míra výše zmiňované transcendence.

Ankersmit nám dává důvod se domnívat, že kritériem pro posouzení míry dosahu narativní interpretace je její vnitřní organická soudržnost. Říká, že „nenarativista musí upřednostnit nevýraznou historickou naraci bez vnitřní organizace“. Znamenala-li by tato organická soudržnost narativní interpretace jistou podobu její výkladové (vysvětlovací) efektivity, jsou pak namísto přinejmenším následující otázky: Není onou hledanou fólií naše určitá, třeba jen implicitně přítomná znalost pravidel zkušenosti (tj. znalost opakující se konfigurace jevů, empirických obsahů)? Nemáme pak v takovém případě dát alespoň v něčem za pravdu McCullaghovi, který se snaží prokázat shodné rysy Ankersmitových „narativních substancí“ a Whewellových „kolicací“, tj. poukazuje na analogie mezi postupem historiků a postupem přírodovědců?¹²

12 F. R. ANKERSMIT, *Šest' téz*, s. 178, jde o tezi; 5.3.; C. BEHAN MCCULLAGH, *Colligation*, in: *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*, (ed.) Aviezer Tucker, Oxford-Chichester 2009, s. 152–161.

Ankersmit rozlišuje „kognitivní poznání“ (je vyjádřitelné jedinečnými či obecnými výroky, teoriemi apod.) a „historické porozumění“ či „pochopení“ (*insight*). To se nachází v prázdném narativním prostoru mezi konkurujícími narativními interpretacemi. Otázkou však je, zda je opravdu možné stanovit tak ostré rozhraní mezi kognitivním poznáním a historickým porozuměním. Řekneme-li, že ano, lze se ptát, zda je možné o „historickém porozumění“ mluvit jako o něčem, co je přítomno i mimo historické vědy včetně věd přírodních?¹³ Někteří z přírodovědců samotných by se takovému pohledu nebránili. Uznávali by jak význam metafory, tak význam narace v přírodní vědě, ba dokonce by uvažovali o určité „narativitě“ samotné zkoumané (živé) reality.¹⁴ Otázku lze však klást i tak, zda uvedené pohledy přírodovědců nevyužít jako argumentu proti upřílišněnému důrazu některých kritiků dějepisců na to, že dějepisná nutnost „zápletkovat“ a vyprávět zakládá jeho specifiku a odlišnost od (jiných) věd. Odpověď však na tomto místě ponechávám k diskusi.¹⁵

Zároveň se musíme ptát, zda platí polarity minulost – přítomnost? S právě uvedeným souvisí i to, že (nejen) narativistická kritika dějepisu nejednou příliš vyhrocuje napětí mezi „minulostí“ a „přítomností“. Kupříkladu Ankersmit, jak je uvedeno výše, uvažuje o „autonomii narativního jazyka vůči minulé skutečnosti“. Namísto je však otázka, zda by narativní jazyk nebyl autonomní i vůči „přítomné skutečnosti“, zvláště tehdy pokud bychom touto skutečností mínili nerozrůzněnou, všeobsažnou totalitu, tak jako jí v perspektivě narativistických kritiků je určitá epocha „minulosti“.

Lze uvádět různé důvody, proč není vhodné vyhrocovat polaritu: „minulost“ – „přítomnost“.¹⁶ Mimo jiné to může být právě koncept „paměti“ a jeho rozlišení

13 F. R. ANKERSMIT, *Šest' téz*, s. 179, jde o tezi 5.3.3. Sám Ankersmit by netrdil že je striktní rozdíl mezi přírodními a historickými (humanitními) vědami. Podle jeho soudu se jedná spíše o rozdíl co do stupně vlivu jazyka (oproti vlivu skutečnosti) na povahu výsledného poznání – TÝŽ, *Obrat k jazyku: Literární teória a teória histórie*, s. 189–190.

14 K problematice metafory v přírodních vědách srov. ZDENĚK NEUBAUER, *Metafora a obrazné vyjádření*, in: *Jazyková metafora živého*, (ed.) Anton Markoš, Červený Kostelec 2010, s. 43–59. K otázkám narativity srov. ANTON MARKOŠ, *Narativita v biologii a narativita živého*, in: *Narace a (živá) realita*, s. 101–112. Uvedené otázky se do biologie dostávají mimo jiné v souvislosti s tzv. biosémantikou či biosémiotikou – srov. JOHN DEELY, *Sémioze přesahuje vnímání*, in: *Jazyková metafora živého*, s. 203–212; ANTON MARKOŠ, *Biosémiotika jako svár moderny s postmodernou*, in: *Jazyková metafora živého*, s. 213–228.

15 Podrobněji argumentuji v JAN HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, Praha 2009, s. 79–88, 221–243; TÝŽ, *Teorie a narace (typy a zápletky)*, s. 26–27.

od pojmu „dějin“, jehož pomocí lze čelit vůči polaritě „minulost“ – „přítomnost“. Již jen proto, že rozhraní mezi „dějinami“ a „paměti“ se patrně nebude překrývat s rozhraním „minulosti“ a „přítomnosti“, nemluvě o různých časových vrstvách, z nichž pocházejí v dané chvíli (v „přítomnosti“) působící kulturní sedimenty, či o tom, že „žitá“ či „životní zkušenost“ jedince, natož určité skupiny není přece zkušeností okamžiku, nýbrž má svůj časový rozměr. Zdá se, že produktivnější než klást proti sobě všeobsažnou „minulost“, resp. totalitu jednotlivých epoch „minulosti“ a „přítomnosti“ a než vymezovat dějepisectví vztahem k minulosti, je chápat dějepisectví jako disciplínu, která se badatelsky vztahuje ke skutečnosti, přičemž volí buď diachronní, nebo synchronní přístupy, popřípadě tyto přístupy propojuje.¹⁷ Zvolíme-li tento přístup, nebude se nám jevit rozdíl mezi dějepisectvím a (přírodními) vědami tak vyostřený, jako kdybychom trvali na tom, že dějepisectví se vymezuje tím, že se vztahuje k minulosti.

* * *

Narativistická kritika dějepisectví zdůrazňuje literární, příběhovou, metaforickou konstruovanost historiografických výkladů (velkých dějinných) procesů, přitom však nejednou, z pohledu některých historiků až překvapivě, spoléhá na jakousi nespornost konstatování dílčích „faktů“, sestavení „kroniky“ apod.¹⁸ Podobně může být překvapivé, kupříkladu ve srovnání s tím, jak Reinhart Koselleck charakterizuje historickou fakticitu jako racionální metodou kontrolovanou fikci,¹⁹ že literární teorie nejednou ostře odlišuje mezi „skutečným“ a „fiktivním“ dějem i tam, kde by tak nejeden historik nečinil.

16 Podrobněji argumentuji v JAN HORSKÝ, *Evoluční koncepce v současném historickovědním studiu kultury (Teorie či narace; co si s nimi dnes počít?)*, Historická demografie 35/2011, s. 147–178, zejména s. 156–158; TÝŽ, *Teorie a narace (typy a zápletky)*, s. 24–25. Dále srov. úvahy o „nesoučasné současnosti“ a „současné nesoučasnosti“ v REINHART KOSELLECK, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main 2000, s. 349–375; ZDENĚK VAŠÍČEK, *Archeologie, historie, minulost*, Praha 2006, s. 111–127. Argumenty proti ostrému odlišování „minulosti“ a „přítomnosti“ lez ale hledat i jinde, srov. JIŘÍ ŠUBRT, *Čas a narace: Zamýšlení nad některými aspekty problému*, in: *Narace a (živá) realita*, s. 29–40.

17 Například, jak to dělá Zdeněk Vašíček při analýze povahy pojmů – ZDENĚK VAŠÍČEK, *Jak se dělá filosofie*, Praha 2012, s. 131–152.

18 Srov. JURAJ ŠUCH, *Historická narácia*, in: *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejin*, s. 84–96, zejména s. 91–94; J. HORSKÝ, *Teorie a narace (typy a zápletky)*, s. 15–19

19 REINHART KOSELLECK, *Fiktion und geschichtliche Wirklichkeit*, Zeitschrift für Ideengeschichte 1/2007, č. 3, s. 39–54, zejména s. 50–51.

Ivan Jančovič v tomto smyslu upozorňuje na zásadně odlišný ontologický status, který má „dění“ v rámci „aktuálního světa“ a „dění“ ve „světech tvořených literaturou“. Tento rozdíl sice nebrání tomu, aby byla shoda mezi narativními strukturami uplatňovanými v dějepisných a v beletristických textech, přece však zakládá podle Jančoviče nutnost odlišovat „historický narativ“ od literární „fikce“.²⁰ S tím lze v principu zajisté souhlasit. Přece však je vhodné uvážit, zda autoři, jako je právě Koselleck, nemají hlubší, epistemologický či metodologický důvod mluvit o „faktech“ jako o „fikcích“. Pokud totiž historik výkladově propojuje nějaké dva stavy sledované entity, nemůže si (mnohdy) být jist tím, že mezi stavem A a stavem B vskutku bylo nějaké kontinuální „dění“, které by mohl tématizovat jako „událost“, resp. konfigurovat navzájem stavy A a B pomocí „zápletky“, či konečně takovému „dění“ připisovat „kauzální spojitost“. I v případě zcela individuálních „událostí“, souvisejících s jednáním konkrétních osob, je ne zcela jednoznačně odpověditelnou otázkou, co je vlastně oním spojujícím „děním“. „Událost“ je daností, navozující změnu. Jako taková je na jedné straně určitým zlomem, diskontinuitou, na straně druhé však zároveň nemůže být sama o sobě, nýbrž vždy již vyžaduje určité „dějiny“ (ve smyslu obrazu dějin), neboť vždy potřebujeme znát „minimum před a po“, abychom vůbec mohli událost identifikovat právě jako změnu.²¹ Rozlišit, co je přitom onticky se vyskytujícím děním a co badatelem vnášenou představou dějové spojitosti, je dost nesnadné. Komplikovanější to bude v případě takových „událostí“, jako je kupříkladu vznik určitého (třebas nábožensky či národnostním cítěním motivovaného) odmítavého postoje nějaké skupiny (kolektivity) vůči určitému politickému rozhodnutí. Propojující dění mezi stavy A a B tak historik namnoze jen předpokládá. Ontologický status tohoto dění patrně nebude tak ostře odlišný od statusu dění ve světech literární tvorby, což by mohlo určitou měrou opodstatňovat užití termínu „fikce“ pro „historická fakta“.

Jančovičovi je ale třeba dát za pravdu v tom, že ony stavy A a B, z nichž historik vychází, jsou určeny jinak než pouze dějem příběhu (jak tomu je v beletristické „fikci“). Je však otázkou, zda bychom pak neměli raději než o „ontologickém statusu“ „dění“ v „aktuálním světě“ mluvit o „ontologickém statusu“ toho, co by Weber označoval jako „části“ empirické skutečnosti, Koselleck jako způsoblost

20 IVAN JANČOVIČ, *Fikcia a historický narativ*, in: K otázkám metodologie vied (spoločenských a prírodných), (ed.) Juraj Šuch, Banská Bystrica 2011, s. 59–76, zejména s. 63. Srov. TÝŽ, *Zápletká a systém naratívnych transformácií v (ne)fikčiom narative*, in: Narace a (živá) realita, s. 41–52.

21 R. KOSELLECK, *Vergangene Zukunft*, s. 144–157

pramenů vyslovovat „veto“ našim „teoriím možné historie“ a Vašíček, Ginzburg či Chariter jako pramenné „stopy“, které mohou mít povahu indikátorů (indicií symptomů), jež jsou relevantní vůči badatelskému kladení otázek a interpretačním nápadům.²² Není to spíše „ontologický status“ těchto „stop“, jenž je v „aktuálním světě“ odlišný od „indicií“ ve „světech tvořených literaturou“?

* * *

Na tomto místě nechci jakkoli dávat na uvedené otázky jednoznačnou odpověď. Ostatně to nemusí být z určitého hlediska ani možné, neboť se jedná o otázky, které jdou přes hranice různých paradigmat filozofie dějin, a které tudíž není možné rozhodnout plně argumentativně.²³ Položené otázky tak mají na tomto místě posloužit především jako vstup do diskuse.

22 M. WEBER, *Die „Objektivität“* s. 22–50; R. KOSELLECK, *Vergangene Zukunft*, S. 204–207; Z. VAŠÍČEK, *Archeologie, historie, minulost*, s. 50, 63, 85, 94–95; CARLO GINZBURG, *Spie. Radici di un paradigma indiziario*, in: Crisidella ragione. Nuovi modelli nel rapporto tra sapere e attività umane, (ed.) Aldo Gargani, Rudin 1979, s. 57–196; ROGER CHARTIER, *L'histoire ou le récit véridique*, in: Philosophie et histoire, Paris 1987, s. 115–135, zejména s. 130–131.

23 MILOŠ HAVELKA, *Co může znamenat „filozofie“ v tzv. „filozofii dějin“*, Dějiny – teorie – kritika 1/2004, s. 191–211, zejména s. 197–211.